

تأثیر توانایی نمادین پیاده‌روی اربعین بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه

ناصر پورحسن*
سعید دانشمند*

چکیده

مناسک مذهبی، از جمله عاشورا و اربعین، به‌طور اختصاصی برای جمهوری اسلامی، اقتدار منطقه‌ای و قدرت نرم فراهم می‌کند. این مقاله از سویه جدیدی این وجه از قدرت جمهوری اسلامی را تحلیل می‌کند و در صدد پاسخ به این سؤال است که پیاده‌روی اربعین چه تأثیری در سیاست خارجی منطقه‌ای جمهوری اسلامی دارد؟ یافته‌های مقاله نشان می‌دهد پیاده‌روی اربعین سیر بنیادی مذهبی - تاریخی شیعه است که علاوه بر بنیان اعتقادی ما، شیعیان، از مراسم عزاداری صرف فراتر رفته و به پدیده‌ای سیاسی در عرصه منطقه‌ای و بین‌المللی تبدیل شده و به مثابه رسانه بین‌المللی فراگیری بخش مهمی از هجمه فرهنگی دشمن علیه جمهوری اسلامی را خنثی کرده است. جمهوری اسلامی ایران توانسته در پی نمایش قدرت خود، افزون بر مسائل اعتقادی، سیاست پرستیژ یا همان نمایش قدرت را دنبال کند تا به وسیله این پرستیژ سیاست خصمانه دشمنان یعنی منزوی کردن خود را از بین ببرد.

کلیدواژه‌گان: توانایی نمادین، پیاده‌روی اربعین، جمهوری اسلامی ایران، سیاست خارجی، خاورمیانه.

* . دانشیار علوم سیاسی، دانشگاه آیت الله بروجردی

** . کارشناس ارشد علوم سیاسی

اسلام‌گرایی شیعی مهم‌ترین ساختار فکری - عقیدتی است که توانسته است اقتدار ملی جمهوری اسلامی ایران را قوام بخشد و به بازتولید انقلاب اسلامی در سطح منطقه‌ای و جهانی اقدام کند. قدرت‌های مذهبی و بازیگران سیاسی - مذهبی رشد بسیاری در غرب آسیا داشته‌اند که حاکی از تأثیرگذاری مذهب بر پیچیدگی سیاسی در این منطقه است. توانایی نمادین پیاده‌روی اربعین، به عنوان سیاست پرستیژ، سیر تاریخی بلندی دارد که نه تنها به سنت شیعه‌گری تبدیل شده، بلکه از متن اولیه خود، که مراسم عزاداری صرف بود، فاصله گرفته و به پدیده‌ای سیاسی بدل شده است. زیارت در همه ادیان، خصوصاً بین مسلمانان که دین آنان حوزه وسیعی را پوشش می‌دهد، وجوه سیاسی داشته است. در این میان تأثیرگذاری سیاست بر زیارت و تأثیرپذیری سیاست از زیارت در جهان اسلام مشهودتر است. در همین زمینه یکی از سازوکارهای تحقق این اثرگذاری تقویت اقتدار در متن مراسم پیاده‌روی اربعین حسینی (علیه السلام) است که به منزله قدرت نرم ضامن اقتدار سیاسی جمهوری اسلامی ایران است. سؤال اصلی مقاله عبارت است از: پیاده‌روی اربعین چه تأثیری در سیاست خارجی منطقه‌ای جمهوری اسلامی دارد؟ فرضیه مقاله این‌گونه صورت‌بندی شده است: «کارزار پیاده‌روی اربعین، که جزو سیاست پرستیژ محسوب می‌شود، موجب افزایش قدرت نمادین جمهوری اسلامی می‌شود و سیاست خارجی منطقه‌ای آن را در غرب آسیا تقویت می‌کند. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد پیاده‌روی اربعین سیر بنیادی مذهبی - تاریخی شیعه است که علاوه بر بنیان اعتقادی ما شیعیان، از مراسم عزاداری صرف فراتر رفته و به پدیده‌ای سیاسی در عرصه منطقه‌ای و بین‌المللی تبدیل شده و به مثابه رسانه بین‌المللی فراگیری بخش مهمی از هجمه فرهنگی دشمن علیه جمهوری اسلامی را خنثی کرده است. جمهوری اسلامی ایران توانسته است در پی نمایش قدرت خود، علاوه بر مسائل اعتقادی، سیاست پرستیژ یا همان نمایش قدرت را دنبال کند تا به وسیله این پرستیژ سیاست خصمانه دشمنان یعنی منزوی کردن خود را از بین ببرد. داده‌های خام پژوهشی

فرضیه این مقاله از منابع معتبر کتابخانه‌ای - آماری گردآوری، و با روش توصیفی - تحلیلی پردازش شده است.

پیشینه پژوهش

متقی و اردکانی (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت عنوان «تبیین جایگاه و نقش اربعین در ارتقای پرستیژ ژئوپلیتیکی تشیع» زیارت رایکی از مناسک و شعائر بسیار مهم دینی دانسته و به این نتیجه رسیده‌اند که اربعین صرفاً آیینی مذهبی و درون دینی نیست. سامانی (۱۳۹۷) در پژوهشی تحت عنوان «کارکردهای سیاسی اجتماعی و فرهنگی اربعین حسینی» به نقش‌ها، ظرفیت‌ها، مؤلفه‌ها و کارکردهای مختلف اربعین پرداخته و به این نتیجه رسیده است که شناخت کارکردهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آشنایی با ظرفیت عظیم اربعین به عنوان حرکتی الهی را در پی خواهد داشت و به بهره‌گیری مطلوب از آن منجر خواهد شد. میرزاده (۱۳۹۶) در پژوهشی تحت عنوان «پیامدهای سیاسی آیین پیاده‌روی اربعین» آیین‌ها را جزئی از فرهنگ جامعه دانسته و به این نتیجه رسیده است که با تقویت ظرفیت حق‌جویی، عدالت‌طلبی و ظلم‌ستیزی در آیین پیاده‌روی اربعین، می‌توان بر فطرت سلیم انسان‌ها، از همه ادیان و مذاهب، اثر گذاشت و بر تعداد طرفداران و عاملان این آیین افزود. تاج‌بخش (۱۳۹۹) در پژوهشی تحت عنوان «پیاده‌روی اربعین: توجه به تربیت اسلامی» به حیاتی‌ترین موضوع در جامعه اسلامی پرداخته و به این نتیجه رسیده است که پیاده‌روی اربعین نقشی اساسی در تربیت اسلامی افراد، خانواده‌ها و جامعه دارد. افتخاری (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت عنوان «نقش پیاده‌روی اربعین در تحقق تمدن اسلامی با تأکید بر فرمایشات مقام معظم رهبری (مدظله العالی)» بر این باور است که جهان به سرعت به سوی آینده‌ای متفاوت با امروز پیش می‌رود و به این نتیجه رسیده است که به برشمردن ویژگی‌های تمدن اسلامی و نحوه دستیابی به آن با بهره‌گیری از سخنان مقام معظم رهبری این پدیده را دروازه تمدن نوین اسلامی معرفی کرده است. عربی (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت عنوان «پیاده‌روی اربعین حسینی: جایگاه‌ها و کارکردها» اربعین حسینی را موجب تحیر

جهانیان دانسته و به این نتیجه رسیده است که از جمله کارکردهای این اجتماع نمایش اقتدار ملی و جهان اسلام و رساندن پیام عاشورا به جهانیان است.

چارچوب مفهومی

توانایی نمادین

چارچوب مطالعه سیستمی به طور ویژه‌ای از نظم و ثبات درون سیستم سخن می‌گوید و تلاش می‌کند برای جلوگیری از تغییرهای بحران‌ساز راه حل ارائه کند و در عین حال به شناسایی عوامل بحران‌ساز درون سیستم علاقه‌مند است. بدین‌گونه نظام‌های سیاسی از طریق خط‌مشی‌هایی بر محیط سیاسی تأثیر می‌گذارند و این‌گونه نظم درون خود را حفظ می‌کنند. این کارویژه‌ها شامل کارویژه‌های فرآیندی، کارویژه‌های سیستمی و کارویژه‌های سیاست‌گذاری می‌شود.

کارویژه‌های سیاست‌گذاری سیاست‌های عمومی کشورها را بر اساس انواع اقدامات دولت به منظور دستیابی به اهداف به چهار دسته تقسیم می‌کند:

۱. عملکرد یا توانایی استخراجی: تمامی نظام‌های سیاسی منابعی را از محیط خویش و مشخصاً از اعضایشان برمی‌گیرند؛ اما رایج‌ترین شکل استخراج منابع در کشورهای امروزی دریافت مالیات و استقراض است. این عملکرد به توانایی نظام در استخراج و بهره‌برداری از منابع موجود در محیط خود برای حفظ نظام و انجام وظایفش اطلاق می‌شود.

۲. عملکرد یا توانایی توزیعی: حکومت‌ها تنها دست‌بگیر ندارند، بلکه دست‌دهنده هم دارند و این همان چیزی است که توزیع می‌خوانیم. این عملکرد به توانایی دیگر نظام در تقسیم مطلوب امکانات میان شهروندان و گروه‌های درون نظام اشاره می‌کند. در حال حاضر دموکراسی‌های رفاهی اهمیت بسیاری به این عملکرد می‌دهند.

۳. عملکرد یا توانایی تنظیمی: نظام سیاسی با این عملکرد بر رفتار افراد و گروه‌های جامعه اعمال کنترل خواهد کرد. هر چند تنظیم رفتار به طور معمول با اجبار قانونی یا تهدید

همراه است، نظام‌های سیاسی برای افزایش مشروعیت خود تلاش می‌کنند رفتار شهروندان و گروه‌ها را از راه ترغیب و مشوق‌های مادی با ارزش‌های پذیرفته خود تنظیم کنند.

۴. عملکرد یا توانایی نمادین: استفاده رهبران از سخنرانی‌های سیاسی، مراسم، بناهای یادبود، تندیس‌ها و نظایر آن برای ترغیب شهروندان و درپیش گرفتن اشکال مطلوب رفتار، اغلب برای ایجاد حس هم‌بستگی با ارج گذاشتن بر رفتار الگوها که در برانگیختن احساسات و ایجاد هم‌بستگی میان مردم بسیار مفید است. هدف بروندادهای نمادین تقویت دیگر جنبه‌های عملکرد نظام است. این کارویژه‌ها ظرفیت‌های نظام سیاسی برای تأثیرگذاری بر پیرامون خود را فراهم خواهند ساخت و بدین گونه به کارآمدی نظام یاری خواهند رساند. زمانی که تنش‌های حاصل از فرایند نوسازی بحران‌هایی را متوجه جوامع در حال نوسازی می‌سازد. با افزایش توانایی و ایجاد نظام سیاسی پرستیژ می‌توان دگرگونی و تنش‌ها را کنترل کرد (المنند و دیگران، ۱۳۹۶، ص ۲۶۹-۲۸۷). هدف بسیاری از سیاست‌ها و توسل‌ات نمادین ایجاد هم‌بستگی، تقویت ملی، غرور مدنی یا اعتماد به حکومت است که سیاست پرستیژ برای اقتدار ملی و سیاست خارجی آن کشور است.

ظرفیت‌های سیاسی - اجتماعی اربعین

پیاده‌روی اربعین با اقدام جابر بن عبدالله انصاری در سال ۶۱ هجری آغاز شد. در پی آن، شخصیت‌های شیعی دیگر نیز این مراسم مذهبی را دنبال می‌کردند. شیخ مرتضی انصاری در زمان حیات خود هر ساله به صورت متوالی اقدام به پیاده‌روی اربعین می‌کرد؛ لذا وی را می‌توان بنیانگذار راهپیمایی اربعین نامید. این رویداد با توجه به سرکوب‌های خشن در زمان‌های مختلف به تدریج توانسته است ثبات و عینیت یابد.

با تسلط بعثی‌ها در زمان احمد حسن البکری، به عزاداری و پیاده‌روی اربعین شیعیان حمله می‌شد. در ادامه، صدام نیز از پیاده‌روی اربعین جلوگیری می‌کرد (زارع خورمیزی، ۱۳۹۴، ص ۳۰۶)؛ با سقوط صدام پیاده‌روی اربعین احیا شد و جدا از نیت‌های خالص

مذهبی در این راهپیمایی باشکوه، این پدیده به رویدادی سیاسی تبدیل شد؛ رویدادی که تفاسیر گوناگونی دارد: از یک سو جمهوری اسلامی ایران این آیین را قدرت شیعه می‌داند و از آن سو مخالفان شیعه و رسانه‌های غربی آن را صرفاً مراسمی مذهبی جدا از مایه‌های اجتماعی - سیاسی تفسیر می‌کنند.

آنچه درخور تأمل است این است که ابوبکر بغدادی در سال ۱۳۹۲ زائران اربعین را تهدید به قتل کرد و اعلام کرد زیارت حسین در اربعین به توانایی نمادینی برای اتحاد شیعیان تبدیل شده است و بنابراین باید به این اتحاد ضربه زد (میرزازاده، ۱۳۹۵، ص ۶۱). همچنین زائران اربعین افق فکری خود را با سنت شیعی و ارزش‌های مکنون در این آیین می‌آمیزند و متناسب با زمان تفاسیری سیاسی از آن عرضه می‌کنند. نیز اکثر این زائران از حوثی‌های یمن، حزب الله لبنان و حشد الشعبی عراق دفاع می‌کنند (کریستیا، ۲۰۱۶م، ص ۱۳۱). بسیج نیروی انسانی در پیاده‌روی اربعین پرستیژ قدرتی بسیار قوی‌تر از سایر منابع قدرت نرم بوده و توانسته است آنها را تحت تأثیر قرار دهد. این پرستیژ قدرت به اندازه‌ای چشمگیر بوده که به بزرگ‌ترین همایش انسانی در جهان تبدیل شده و توانسته است با فاصله بسیار زیاد، از کنگره عظیم حج هم از نظر تعداد افراد و هم از نظر مسافت پیاده‌روی پیشی بگیرد؛ از این رو آمریکا و کشورهای غربی با به‌کارگیری قدرت نرم و سخت سعی در ایجاد اختلاف بین مذاهب اسلامی و شیعه دارند. راهپیمایی اربعین با داشتن ویژگی‌های جنبش اجتماعی توانسته است در هم‌بستگی مسلمانان اثرگذار باشد و تلاش‌های دشمن برای تفرقه‌افکنی و ناامنی را ناکام بگذارد.

اقتدار اسلامی و ملی

راهپیمایی اربعین جنبشی اجتماعی متأثر از نهضت عاشورا است که موجب بروز عناصر قدرت نرم برای جمهوری اسلامی ایران با کارکردهای متعدد شده است. برخی از این عناصر شامل هم‌گرایی، وحدت مسلمانان و مذاهب مختلف، روشنگری و بیداری اسلامی، اتحاد ایران و عراق و قدرت بسیج کردن شیعیان است. در جهانی که به دلیل اختلافات مذهبی

از هم گسیخته و ملت‌ها صرفاً با مرزهای جغرافیایی نشانه‌گذاری شده‌اند، زیارت در اسلام ظرفیت چشمگیری در اقتدار ملی و فهم آموزه‌های اجتماعی متقابل انسان‌ها دارد و می‌تواند در نشر شاخصه‌های مدنی مؤثر باشد؛ اما با توجه به قلمرو جهانی فرهنگ غرب در دوران معاصر، قدرت اشاعه این مؤلفه‌ها بدون بهره‌مندی از نیروی اقتدار میسر نخواهد بود. اگر ساختاری منسجم و متشکل از مردم در عرصه ملی مجال بروز پیدا کند، موجب ظهور نوعی اقتدار ملی خواهد بود؛ چراکه انتظام اجتماعی با تکیه بر قدرت مردمی باعث پیشگیری از اخلال سیاسی و تولید اقتدار می‌شود؛ بنابراین نظم حاکم بر آئین اربعین بدون قوه قهریه یا ابزارهای سخت و سرکوبگر و با ایجاد قدرت نرم مردم باعث اقتدار ملی در ایران و منطقه خاور میانه شده است که نظیر آن را در هیچ جای دنیا نمی‌توان دید.

بی‌توجهی زائران به قدرت‌های نیابتی، مانند داعش، در زمان حضورشان در عراق سبب شد این راهپیمایی در دل خود اقتدار تازه‌ای پدید آورد (نیکجو و دیگران، ۲۰۲۰م)؛ چرا که اقتدار در زیارت اربعین از درون زائران پیاده می‌جوشد، نه از مسیر پیاده‌روی (درویدیان، ۱۳۹۷، ص ۶۳). اسلام خود را با خواسته‌های آزادی‌خواهانه و اقتدار ملت‌ها همراه ساخته است. چنانچه ماجرای امام حسین علیه السلام نجات‌بخش یک ملت نیست؛ نجات‌بخش یک امت نیست؛ نجات‌بخش تاریخ است (آیت‌الله خامنه‌ای ۱۳۹۵/۲/۱۸). اقتدار شیعیان تابع عواملی نظیر وحدت در مدار امامت، اطاعت از ولایت، سازمان‌یافتگی در ساختار سیاسی و از همه مهم‌تر تثبیت ماهیت اعتقادات مذهبی است؛ به طوری که جهانی‌سازی قدرت شیعه بدون توجه به نهادینه کردن عقاید بی‌معناست. بی‌شک یکی از سیاست‌های پرستیژ جمهوری اسلامی ایران توانایی نمادین پیاده‌روی اربعین است که با توصیف استوار و انقلابی خود به قوی‌ترین کانون شیعیان جهان تبدیل شده است. به طوری که امروزه نظام اسلامی بیش از هر زمان دیگری با نهادینه‌سازی تشیع در بستر اربعین و با اتکا به نیروی عمیق زائران پیاده به سازماندهی جهانی شیعه توفیق یافته است تا قدرتمندان و حاکمان مخالف نتوانند در این تشکیلات نفوذ کنند و اثرگذار باشند. با تعمیق نظام مناسبات انسانی در

حرکت عظیم زائران پیاده در اربعین، این آیین صرفاً حرکتی جمعی و زیارتی دینی محسوب نمی‌شود، بلکه مدلی از اقتدار اسلامی و ملی است که با اتکا به مبانی نظری باعث ظهور سیاست پرستیژ شده است.

اگر یک ساختار منسجم و متشکل از مردمان متنوع، در عرصه ملی مجال بروز پیدا کند، موجب ظهور نوعی ثبات و اقتدار بیرونی و درونی از نوع نرم خواهد بود (گادامر، ۲۰۰۶م، ص ۲۴۶). استفاده از قابلیت‌های ژئوپلیتیک، به‌ویژه ژئوکالچرال، در همایش اربعین توازن استراتژیک منطقه‌ای را بر خلاف معادلات تعیین شده غرب رقم زد و ایران با مرجعیت رهبری حامل باورها و عامل ارزش‌ها شد و توانمندی‌های منبعث از امتداد تاریخی اربعین را به جهانیان نشان داد؛ به طوری که تلاش در جهت تشکیل جامعه آرمانی با نهادینه‌سازی خودباوری و عزت‌بخشی به امت اسلامی از دستاوردهای اقتدار محسوب می‌شود.

توانایی‌های نمادین جمهوری اسلامی

جمهوری اسلامی ایران نظامی ارزشی است و توانایی نمادین یک سیاست پرستیژ است که می‌شود به جای چیز دیگری بیاید و آن را بازنمود یا بیان کند یا می‌توان به عنوان نوعی نمودار یا راهنمای آنچه باید انجام گیرد، عمل کند. جهان امروز سرشار از نمادهایی است که ساختارهای به‌ظاهر عقلانی را در قالب نمادین برای انسان‌ها معنا می‌کنند. وابستگی به نمادها، آیین‌ها و نشان‌ها نمونه‌ای از زندگی در دنیای نمادین است. از مهم‌ترین توانایی‌های نمادین جمهوری اسلامی ایران می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. راهپیمایی ۲۲ بهمن (پیروزی انقلاب اسلامی)

راهپیمایی ۲۲ بهمن مراسم سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی ایران و جشنی سیاسی - ملی است که هر ساله در آخرین روز دهه فجر برگزار می‌شود. شخصیت‌های برجسته مذهبی و سیاسی از ایرانیان در این راهپیمایی شرکت می‌کنند و شعارهایی با مضمون پیوند ناگسستنی ایران با رهبر و نظام جمهوری اسلامی سر می‌دهند. حضور گسترده مردم

ایران در راهپیمایی سالانه بهمن ماه نماد حضور مردم در پاسداری از ارزش‌ها و آرمان‌های والای انقلاب اسلامی و دستاوردهای آن، و نشان‌دهنده اقتدار و پشتوانه مردمی نظام به عنوان اصلی‌ترین سرمایه کشور است.

۲. راهپیمایی آخرین جمعه ماه رمضان (روز جهانی قدس)

امام خمینی در ۱۶ مرداد ۱۳۵۸ (۱۳ رمضان ۱۳۹۹ق) پس از بمباران جنوب لبنان به دست نیروهای اسرائیل طی پیامی خطاب به مسلمین ایران و جهان آخرین جمعه رمضان را (که از ایام الله قدر است) «روز قدس» نامیدند و از مردم خواستند در این روز با هم بستگی خود از «حقوق قانونی مردم مسلمان فلسطین» حمایت کنند.

امام خمینی علیه السلام با این خطاب بر آن بودند تا روز قدس نماد بیداری و خیزش اسلامی و نجات قدس و فلسطین شود (فرزندی، ۱۳۹۰). روز قدس میراثی عظیم و معنوی برای ملت‌های مسلمان و یکی از اهرم‌های فشار جمهوری اسلامی ایران در جهت رهایی قدس شریف است. در چنین شرایطی، مسلمانان منطقه در متن و بطن حرکت عظیم بیداری اسلامی - که در کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا شکل گرفته است - روز قدس را برگزار می‌کنند.

۳. راهپیمایی ۱۳ آبان (روز ملی مبارزه با استکبار جهانی)

روز دانش‌آموز مصادف با ۱۳ آبان هر سال است. علت نامگذاری این روز واقعه کشتار جمعی دانش‌آموزان تهرانی، که به نشانه اعتراض به حکومت پهلوی صبح روز ۱۳ آبان ۱۳۵۷ در محوطه دانشگاه تهران جمع شده بودند، است. روز ۱۳ آبان، که روز مبارزه با استکبار نامگذاری شده است، به یکی از توانایی‌های نمادین جمهوری اسلامی ایران تبدیل شده است.

۴. عاشورا

بی‌تردید نقش امام حسین علیه السلام در تاریخ شیعه اهمیت بسیاری دارد. مظلومیت امام حسین علیه السلام با گذشت چندین قرن از واقعه کربلا همچنان به همت شیعیان با برگزاری مراسم و آیین‌های ویژه‌ای تکریم می‌شود. این واقعه نزد شیعیان در طول تاریخ ویژگی ایثار

و فداکاری را میان آنان زنده نگاه داشته است. قیام امام حسین علیه السلام در دوران انقلاب نیز عنصر نمادینی برای مبارزه با ستم رژیم شاه بود (محرم و نمادسازی اسلامی). جمهوری اسلامی ایران که تحت تأثیر فرهنگ عاشورایی قرار دارد، محرم و عاشورا را به نمادی برای خود تبدیل کرده است.

۵. شهدا

شهادت یکی از نمادهای انقلاب اسلامی ایران است که این کشور را از سایر کشورها متمایز کرده است. نماد شهادت با ابتکار امام خمینی علیه السلام وارد عرصه سیاسی ایران، و یکی از توانایی‌های انقلاب اسلامی ایران شد. ایستادگی و شهادت در اندیشه سیاسی شیعه، هدفی راهبردی است که بنیاد آن باورهای دینی است.

شهید و شهادت با مفاهیم خاص اسلامی در جامعه ایران یک «سرمایه نمادین» پایدار است که موتور محرک حرکت‌های اجتماعی بوده است و می‌توان آن را با اگماض‌های محتوایی به سرمایه نمادین فرهنگی تعبیر کرد (قاسمی، ۱۳۹۷، ص ۱۰۶).

۶. راهپیمایی اربعین

اربعین امام حسین علیه السلام از گذشته میان شیعیان شناخته شده و معتبر بوده است؛ اما در سال‌های اخیر به صورت راهپیمایی به پرستیژ بدل شده است؛ چنان‌که میلیون‌ها نفر از گوشه‌گوشه جهان پیاده از نجف راهی کربلا می‌شوند (متقی و ملاحسینی اردکانی، ۱۳۹۹، ص ۹۹). اربعین حسینی تبیین هویت جمعی شیعه و کاربرد مناسک مذهبی به عنوان منابع قدرت و فعال شدن آن از نظر سیاسی است (سامانی، ۱۳۹۷، ص ۳۹). به طور کلی می‌توان گفت جمهوری اسلامی ایران با پیاده‌روی اربعین اعتبار و مقبولیت مردمی نظام را تحت تأثیر قرار می‌دهد و موجب مشروعیت نظام سیاست خارجی و ثبات سیاسی می‌شود. جمهوری اسلامی ایران با کاهش هزینه‌های سفر (مانند حذف ویزا و عوارض و کم‌کردن هزینه‌های حمل‌ونقل و آماده‌سازی و توسعه زیرساخت‌ها، مانند جاده‌ها و پارکینگ‌ها، در مرز ایران و عراق و به‌کارگیری وسایل حمل‌ونقل عمومی برای تسهیل در سفر و بسیج کردن

سازمان‌های امداد و نجات و خدمات رفاهی در مسیر پیاده‌روی) زمینه این پیاده‌روی بزرگ را مهیا کرده است.

در ادامه ظرفیت‌های جمهوری اسلامی ایران برای پیاده‌روی اربعین، که یکی از توانایی‌های نمادین جمهوری اسلامی ایران در سیاست خارجی است، بررسی می‌شود:

یک- میزان مشارکت مردم ایران و به‌کارگیری ظرفیت‌ها در پیاده‌روی اربعین^۱

از میان زائران اربعین پنجاه درصد از مرز مهران، ۲۸ درصد از مرز شلمچه، ۹ درصد از مرز چذابه، ۱۲ درصد از مرز خسروی و ۱ درصد از مرز باشماق و تمرچین به عراق می‌آیند (دنیای اقتصاد، ۱۴۰۳).

بر اساس برآوردها ۴۵ هزار و ۲۱۴ نفر از زائران از حمل و نقل هوایی، و یک میلیون و ۳۰۷ هزار و ۸۹۶ نفر از ناوگان زمینی (ریلی و جاده‌ای) استفاده می‌کنند. بقیه زائران نیز مانند سال‌های قبل از خودروهای شخصی استفاده می‌کنند (خبرگزاری موج، ۱۴۰۳).

ایران بیش از سه هزار موبک دارد که رسمی و تأیید شده ستاد مرکزی اربعین است. از این تعداد، ۱۱۳۱ موبک داخل کشور مستقر شده‌اند و بیش از ۱۸۱۹ موبک داخل عراق و شهرهای زیارتی نجف، کربلا، کاظمین و سامرا برپا شده‌اند. این موبک‌ها هم اسکان دارند و هم به زائران خدمات می‌دهند. (خبرگزاری ایسنا، ۱۴۰۳).

دو- اصول و مبانی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

در اصل سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، بر تنظیم سیاست خارجی بر مبنای اسلام تأکید شده است.

اسلام‌گرایی شیعی مهم‌ترین ساختار فکری - عقیدتی است که هویت ملی جمهوری اسلامی ایران را قوام می‌بخشد؛ به عبارت دیگر مهم‌ترین ویژگی و عنصر قوام‌بخش این نظام

---

۱. این آمار مربوط به سال‌های گذشته است و طبیعتاً هر سال تغییر می‌کند.

سیاسی - که مشروعیت و مقبولیت را از اسلام اخذ می‌کند - اسلامی بودن آن است. پس مهم‌ترین تعهد و کارکرد آن نیز حفظ اسلام و تعهد و عمل به آرمان‌ها و ارزش‌های اسلامی است. در حقیقت مهم‌ترین ارزش‌های جمهوری اسلامی در عرصه سیاست خارجی همان ارزش‌ها و آرمان‌هایی است که شریعت و مکتب اسلام تقریر کرده است (دهقانی فیروزآبادی و وهاب پور، ۱۳۹۴، ص ۶۳). در نظام اسلامی، پیوند دین و سیاست اصل اولیه و زیربنای سیاست خارجی است؛ لذا اولین و مهم‌ترین تأثیر آن در سیاست خارجی یک نظام سیاسی هماهنگی با دین با تأکید بر اهداف فراملی و جهان‌وطنی است (چهرآذر و دیگران، ۱۳۹۷، ص ۶۱). حاکمیت ارزش‌های دینی در عرصه سیاست بخش بزرگی از عملکرد نمادین دولت در عصر جمهوری اسلامی است.

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر مبنای آموزه‌های مذهب تشیع بر اصولی همچون نفی هرگونه سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری، حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور، دفاع از حقوق مسلمانان، عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر و روابط صلح‌آمیز متقابل با دول غیر محارب و همچنین دفاع از مبارزه حق طلبانه مستضعفان در برابر مستکبران استوار است (حیدری و دیگران، ۱۴۰۰، ص ۲۰).

سه - قدرت نمادین از مصادیق اقتدار سیاست خارجی

سومین تجلی تلاش‌های معطوف به قدرت در صحنه بین‌المللی سیاست پرستیژ است. به این سیاست در متون سیاسی معاصر کمتر توجه شده است. سیاست پرستیژ در روابط بین‌الملل نقش مهمی دارد. سیاست پرستیژ سیاست نمایش قدرتی است که یک کشور دارد یا بر این باور است که دارد یا می‌خواهد سایر کشورها باور کنند؛ لذا مؤثرترین سیاست پرستیژ بسیج عمومی است (مورگنتا، ۱۳۸۹، ص ۱۳۵-۱۴۶). غالباً تصور می‌شود که اعتبار یا پرستیژ در سیاست خارجی امری زائد و جانبی است که ارتباط وثیقی با نتایجی که کشورها در روابط خود با دیگران به دست می‌آورند، ندارد. در صورتی که هانس مورگنتا پرستیژ را نمایش قدرتی می‌داند که در صورت موفقیت اولاً می‌تواند کشوری معین

را دارای قدرت فائقه به تصویر کشد و ثانیاً به اندازه کافی خویشتن دار باشد و سختی از این قدرت برتر خود علیه دیگران بهره گیرد. همایش‌ها، راهپیمایی‌ها و رزمایش‌ها با این هدف برگزار می‌شوند که دیگران را از قدرت خود مطلع سازند و به پیروی از خود ترغیب کنند یا دست‌کم از دست‌اندازی‌های آتی بر حذر دارند. این وجه از اعتبار یا پرستیژ شاید رایج‌ترین درک از مفهومی باشد که دولت‌ها هنوز به تعقیب آن علاقه‌مندند؛ اما در حقیقت پرستیژ تصویری احترام‌آمیز از کشور، ملت و دولت است که موجب می‌شود دیگران آن را محترم، قابل اعتماد و تکیه‌پذیر بدانند. این قدرت پرستیژ می‌تواند تأثیرات بسیاری بر سیاست خارجی داشته باشد و با قدرت نرم رابطه نزدیکی دارد. برگزاری راهپیمایی اربعین و به همت ایران فرصتی برای کسب اعتبار سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و پرستیژ است. هیمنه کشورها ممکن است به وسیله رقبایشان به خطر افتد و با توجه به انگیزه‌ای که برای چنین کاری دارند به شیوه‌های گوناگون خود را در آسیب رساندن به اعتبار رقبایشان سهیم می‌کنند. زایل شدن اعتبار گاهی اجتناب‌ناپذیر است؛ لذا قدرت‌ها باید توانایی خود را برای جلوگیری از زوال اثبات کنند. اهمیت این موضوع راهی کوتاه‌تر به سوی دستیابی به اهداف واقع‌بینانه با هزینه کمتر و دستاوردهای بیشتر است. این مهم‌ترین دلیلی است که براساس آن هیچ‌کس نمی‌تواند به نقش قدرت پرستیژ در منزلتی که کشورها در سلسله‌مراتب قدرت جهانی کسب می‌کنند بی‌اعتنا بماند؛ از این رو پیاده‌روی اربعین توانسته است به تدریج از عزاداری صرف فاصله گیرد و به پدیده‌ای سیاسی و سنتی شیعی تبدیل شود (میرزاده، ۱۳۹۶، ص ۶۵). از آنجا که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر بنیان‌های شیعه استوار است، این پرستیژ توانسته است برای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در منطقه نوعی برتری پدید آورد.

دهقانی فیروزآبادی (۱۳۸۹) در تبیین سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران می‌گوید که ساختارهای اجتماعی غیر مادی (همچون ارزش‌ها و هنجارها، احکام و گفتمان اسلامی) در کنار ساختارهای مادی عوامل تعیین‌کننده سیاست خارجی ایران محسوب

می‌شوند (صفوی و فرهادی، ۱۴۰۰، ص ۹). اهمیت این مسئله زمانی معلوم می‌شود که بدانیم پیاده‌روی اربعین در غرب آسیا (که منطقه‌ای با گرایش‌های مذهبی مختلف و یکی از ملتهب‌ترین مناطق جهان است و قدرت‌های مختلف به دنبال تسلط بر آن‌اند) به اهرم فشاری برای جمهوری اسلامی ایران برای نفوذ در این منطقه تبدیل شده است.

خاورمیانه از دیرباز منطقه‌ای با گرایش‌های مذهبی، قومی، ملی و قبیله‌ای بوده که در کنار قدرت‌های خارجی و بیگانه بازیگران بسیاری را در منطقه خود دیده است (رشیدی و دیگران، ۱۳۹۹، ص ۱۳۳). با نگاهی به تاریخ معاصر می‌توان دید که این منطقه همواره درگیر بحران‌های سخت بوده است (حسینی، ۱۳۹۷، ص ۲۴۶). باید گفت که محدوده نفوذ هر کشوری حوزه نقش آفرینی آن کشور خارج از مرزهایش قلمداد شده است (کسینجر، ۱۳۸۳، ص ۵۶۹).

نتیجه‌گیری

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ابزارهایی تأثیرگذار در مناسبات دیپلماسی در سطح منطقه و بین‌الملل دارد که بخش مهمی از این سیاست بر توانایی‌های نمادین اسلامی - شیعی استوار است. راهپیمایی اربعین به عنوان سیاست پرستیژ با هویت بخشی و نیز جهت‌دهی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران تحولات آینده در منطقه خاورمیانه و نظام بین‌الملل را نشانه گرفته و درصدد است که جایگاه و موقعیت خویش را به گونه‌ای ارتقا دهد که قدرت خود را ثابت کند؛ بنابراین سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه درگیر زورآزمایی بزرگی است. در وضعیت آنارشی توانایی نمادین راهپیمایی اربعین موجب تقویت سیاست خارجی و اقتدار جمهوری اسلامی برای مواجهه با تهدیدات شده و بیشتر مواقع تحولات را به نفع او پیش برده است؛ بنابراین جمهوری اسلامی ایران به نماد حاکمیت در اقتدار ملی در منطقه تبدیل، و موجب تقویت باورها به بازسازی هویت دینی - اسلامی شده است. همچنین این سیاست پرستیژ اهرم فشاری در دست جمهوری اسلامی برای نفوذ در سیاست کشورهای مخالف خود در منطقه شده است.

منابع

۱. چهرآذر، سعید و ازغندی، علیرضا و طاهری، ابوالقاسم و احمدی، حمید (۱۳۹۷)، «بازنمایی نشانگان هویت ملی در تکوین سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران»، «فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی انجمن انقلاب اسلامی ایران»، س ۷، ش ۲۶، ص ۴۹ - ۶۷.
۲. حسینی، محمدتقی (۱۳۹۷)، «موقعیت سیاست خارجی ایران در چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی»، فصلنامه سیاست خارجی، س ۳۲، ش ۴، زمستان ۱۳۷۹، ص ۲۳۳ - ۲۶۸.
۳. حیدری، نصرت‌الله، عزتی، یونس، فلاحی، سارا (۱۴۰۰)، «نقش و جایگاه راهپیمایی اربعین بر قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران»، مطالعات قدرت نرم، س ۱۲، ش ۱، ص ۷ - ۳۳.
۴. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵)، جاذبه حسینی، تهران، چاپ انتشارات انقلاب اسلامی.
۵. خبرگزاری ایسنا (۱۴۰۳)، «تعداد موب‌های ایرانی فعال در عراق اعلام شد»، <https://www.isna.ir/news>، کد خبر: ۱۴۰۳۰۵۲۷۱۸۵۷۷
۶. خبرگزاری موج (۱۴۰۳)، «هزار صندلی به زائران اربعین توسط هواپیمایی جمهوری اسلامی عرضه شد»، در: <https://www.mojnews.com>، کد خبر: ۵۷۴۷۳۱
۷. درودیان، محمدجواد (۱۳۹۷)، «منظر معنوی رویداد پیاده‌روی اربعین حسینی»، مجله علمی منظر، دوره ۱۰، ش ۴۵.
۸. دنیای اقتصاد (۱۴۰۳)، «جزئیات ورود و خروج زائران اربعین از مرزهای کشور: بیش از یک میلیون زائر هنوز به کشور بازنگشته‌اند»، در: <https://donya-e-qtasad.com>، شماره خبر: ۴۰۹۷۹۴۸
۹. دهقانی فیروزآبادی، جلال و وهاب‌پور، پیمان (۱۳۹۴)، امنیت هستی‌شناختی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۱۰. رشیدی، محمدجواد، عسکرخانی، ابومحمد، مرادی، مریم (۱۳۹۹)، «پیشچیدگی سیاست خارجی در خاورمیانه، ارتقاء در نظم آشوب»، فصلنامه علمی (مقاله علمی - پژوهشی) پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، س ۱۰، ش ۴، زمستان، ص ۱۲۳ - ۱۴۸.
۱۱. زارع خورمیزی، محمدرضا (۱۳۹۴)، «اربعین‌های خونین»، جمعی از نویسندگان، مقالات پژوهشی اربعین، تهران، نشر مشعر.
۱۲. سامانی، سید محمود (۱۳۹۷)، «کارکردهای سیاسی-اجتماعی و فرهنگی اربعین حسینی»، نشریه فرهنگ زیارت، ش ۳۵، ص ۳۷ - ۵۵.
۱۳. صفوی، سید حمزه و فرهادی، فرشید (۱۴۰۰)، «سیاست همسایگی: رهیافتی برای جمهوری اسلامی

- ایران در نظم منطقه‌ای غرب آسیا»، فصلنامه سیاست خارجی، س ۳۵، ش ۳، پاییز، ص ۵-۳۴.
۱۴. فرزندی، عباسعلی (۱۳۹۰)، «روز قدس و بیداری اسلامی: پنجره‌ای به سوی ملکوت ویژه ماه مبارک رمضان»، فصلنامه علمی (مقاله علمی - پژوهشی)، دوره ۳، ش ۱، ص ۲۱۷-۲۳۸.
۱۵. قاسمی، بهزاد (۱۳۹۷)، «ارزیابی تأثیر فرهنگ شهادت‌طلبی انقلاب اسلامی ایران در جهان اسلام و عرصه بین‌الملل»، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، س ۷، ش ۴، زمستان، ص ۹۱-۱۱۳.
۱۶. کسینجر، هنری (۱۳۸۳)، دیپلماسی، ترجمه فاطمه سلطانی یکتا و رضا امینی، تهران، انتشارات اطلاعات.
۱۷. متقی، افشین و ملاحسینی اردکانی، رضا (۱۳۹۹)، «تبیین جایگاه و نقش اربعین در ارتقای پرستیژ ژئوپلیتیکی تشیع»، نشریه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ش ۴۷، ص ۹۳-۱۱۲.
۱۸. مورگنتا، هانس، جی (۱۳۸۹)، سیاست میان ملت‌ها: تلاش در راه قدرت و صلح، ترجمه حمیرا مشیرزاده، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل، وزارت امور خارجه.
۱۹. الموند، گابریل و بینگم پوئل، جی و استزوم، کاره و دالتون، راسل (۱۳۹۶)، سیاست‌های مقایسه‌ای چارچوب نظری، ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی، تهران، امیرکبیر.
۲۰. میرزازاده، فرامرز (۱۳۹۴)، «نشانه‌شناسی موج سوم خلافت خواهی: مبادی و پیامدها»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، س ۵، ش ۲.
۲۱. ----- (۱۳۹۶)، «پیامدهای سیاسی آیین پیاده‌روی اربعین»، فصلنامه علمی-پژوهشی شیعه‌شناسی، ش ۶۲، ص ۵۱-۷۶.
۲۲. هویت ملی در سامانه سیاسی پس از انقلاب، مرکز مطالعات و پاسخ‌گویی به شبهات حوزه علمیه قم، قم، ص ۱-۱۲.

منابع انگلیسی

23. Nikjoo, Adel, Razavi zadeh, Di Giovine, Michael A (2020), What Draws shia Muslims To An Insecure.
24. Christia, Fotini, Elizabeth Dekeyser, and Dean Knox, To Karbala: surveying religious Shi'a from Iran and Iraq, October 20, 2016.
25. Ghadamer Hans-Georg, Truth and Method, Tr. By Joel Westheimer and Donald G. Marshal, New York: Continuum, 2006.